

Горан Бабић

Величанствена драмска фреска
под насловом

“НОЋ, СВУД ОКОЛО
ЈАСЕНОВАЦ”

ГОРАН БАБИЋ је рођен 18. 10. 1944. године у партизанској болници у Вису на Вису. Документи из ратног периода нестали у пожару тако да се у неким каснијим списима за мјесто рођења наводи Сливно Равно изнад Опузена на ушћу Неретве гдје његови Бабићи имају своје гробље.

Иначе, родитељи су му (Мато и Ливија) некадашњи београдски студенти који су након Хитлеровог напада на Југославију напустили студиј медицине у Београду да би у партизанским јединицама ратовали против фашизма у Далмацији, на Биокову и на Пељешцу. Пишчева мајка Ливија Бабић оставља у Београду родитеље, али их по повратку из рата не затиче живе јер их је Гестапо у међувремену ликвидирао. То је уједно и један од разлога због којих се млади Бабић најпрво школовао у Метковићу, Мостару, Ријеци и Загребу гдје је, као некадашњи шездесетоосмаш, уредно и дипломирао.

У литератури се јавља рано те постаје члан Дебатног клуба младих писаца “Млада Херцеговина” у Мостару, крајем педесетих година прошлог вијека. Отада мање-више непрекидно пише и објављује поезију, прозу, драмске текстове као и полемичке списе, фељтоне и есеје те, напосе, литературу за дјецу. На недавној изложби његових књига у Градској библиотеци Новог Сада било је изложено 80 различитих наслова.

Поред књижевности, интензивно се бавио још и новинарством, документарним филмом и политиком. До доласка националиста на власт у Хрватској живио је у Загребу, а 1990. године прелази с породицом у Београд у којему и данас живи. Члан је струковних удружења књижевника и новинара док у политичке покрете, партије и странке није учлањен.

Од свега што је у животу постигао највише држи до своје три кћери. Остало су могли и остали, а њих само он. Иначе, што се тиче награда за дјела из књижевности, на почетку каријере добио је (поред Видосава Стевановића, Милисави Савића и Ласла Вегела) 1970. године награду листа "Младост" за најбољу књигу поезије младог пјесника те године у Југославији. Неколико година касније (1976) добија награду за најбољу приповијетку на конкурс за забачког "Вечерњег листа" (предсједник жирија Миливој Солар), док за роман "Смрт у сну" три године касније добија велику награду Железаре Сисак (предсједник жирија Оскар Давичо). Није без значаја ни награда за луткарство (за најбољи текст у Југославији на луткарском фестивалу у Бугојну), а претпрошле године је добио и награду "Лаза Костић" за најбољу збирку поезије у Србији за књигу *Гоблен* у издању новосадских "Светова".

Горан БАБИЋ

Величанствена драмска фреска под насловом
“НОЋ, СВУД ОКОЛО ЈАСЕНОВАЦ”

ЛИЦА У ДРАМИ (редом којим се појављују):

МИЛКА ФУРТУЛИНА, трговачка помоћница из Сарајева,
жена Радета Фуртуле;

ПАЊО ПУЗИГАЋА, најпрво усташки службеник у
Сарајеву а потом старјешина бараке у логору Јасеновац;

АДО КАБИЉО, сарајевски Сефард, логораш у Јасеновцу;

СТАРИЦА, Адина мајка, такође заточеница логора
Јасеновац;

ВЛАДКО МАЧЕК, вођа Хрватске сељачке странке,
логораш у Јасеновцу;

МИХОВИЛ ПАВЛЕК МИШКИНА, сељак, пјесник,
члан Хрватске сељачке странке, логораш у Јасеновцу,
тамо усмрћен;

РАДЕ ФУРТУЛА, пећар из Сарајева, логораш у
Јасеновцу;

АНДРИЈА ХЕБРАНГ, један од вођа комуниста у
Хрватској, логораш у Јасеновцу;

ТРЧКО ПОТРЧКО (Архимед Јовановић),
Циганин из Славоније, логораш у Јасеновцу;

РЕЉА НОВАКОВИЋ, радник из Сарајева,
друг Радета Фуртуле, логораш у Јасеновцу;

САВО ПОПОВИЋ, свештеник Српске православне цркве,
логораш у логору Јасеновац, тамо усмрћен;

СПИРИДОН МИФКА, свећеник Хрватске православне
цркве, целат у логору Јасеновац;

ГЛАС ОДОЗДО (гроф Јурин);

ТУЖИЛАЦ и СУДАЦ послеријатног народног суда;

Стражари, логораши, људски дим.

* * *

Драматизација давних догађаја од којих су једни описани
вјерно како су се збили, док су остали представљени онако
како су се могли збити, а слично је и са лицима јер су нека
плод историје а друга тек пуке пишчеве уобразиље.

Напомена о језику и писму драме

Овај писац има старинска јужнословјенска схватања о овој
теми те сматра да су и ћирилица и латиница подједнако
његова писма, а такође и дијалекти, односно екавица и ијека-
вица. У складу с том главном поставком, лица у драми говоре
како говоре, а глумци на сцени како им је лакше.

I

Прва сцена у којој се описује како Милка Фуртулина настоји да од усташе Пузићађе искамчи слободу за свога мужа, ушамниченог у лоџору Јасеновац.

Згодна жена, тридесетих година, њодаје се нешто старијем мушкарцу, који је узима са леђа.

- МУШКАРАЦ: Милка, Милка, како си ти добра женска! Ни ове цуре што су десет година млађе нису ти равне.
- МИЛКА: Нисам ја, Пањо, добра женска, него сам добра жена. Никад ти мене не би добио под себе да ми ниси обећао како ћеш мог Фуртулу избавити из логора. Зато сам се ја теби подала, а не што те волим или што сам женска, како ти кажеш.
- ПАЊО: Добро, добро, ух што је добро. Схватам ја твоје разлоге, па ћемо ти за који дан спасити мужа, али ме свеједно занима уживаш ли и ти сад бар мало?
- МИЛКА: Пањо, шути и јеби. Да си на мом мјесту, ни ти га мајци не би уживао. Кад ћеш га извадити?
- ПАЊО: Кога?
- МИЛКА: Па мог Фуртулу, кога другог?
- ПАЊО: Ех, што су жене. Ја је јебем, а она мисли на другога. Радимо, није то лако, замјерио се усташама, треба за ту ствар најмање мјесец дана.
- МИЛКА: Зар толико?
- ПАЊО: Толико, ако не и више, али највише од тебе зависи. Ако ми будеш долазила, и ја ћу више о томе бринути.
- МИЛКА: Ја сам мислила да ће ти ово бити довољно.
- ПАЊО: Такву мачку да испустим, сад кад сам те се дочепао? Јеси ли луда? Де, мрдни мало, што си се укочила?
- МИЛКА: Знаш шта, Пањо, ако он за мјесец дана не изађе, другу ћемо пјесму пјевати.

- ПАЊО: Шта ми можеш, бога ти? Да ме пријавиш, неће ти вјеровати, да нађеш неког да ме нападне, видиш да сам под оружјем. Зато буди то што јеси, женска за уживање.
- МИЛКА: Само ти уживај, али ја сам ти рекла. Јеси ли готов?
- ПАЊО: Сад ћу, сад ћу. Ех, кад би ми бар нешто њежно рекла...
- МИЛКА: Њежно? Њежно бих ти само главу заврнула!
- ПАЊО: То, Милка, то. Да видим да у теби има неког живота, па таман да ме и мрзиш. Све је боље него да јебем камен. Ух, готов сам.

Затимњење.

II

Сцена у којој се први пут појављује мршав и црномањаси, управљен сарајевски Сефард Адо Кабиљо.

- АДО: Ја сам Адо Кабиљо, из Сарајева. Овдје сам у логору Јасеновац већ три мјесеца. Ту сам са мајком, сестром и млађим братом. Мајка и сестра су иза оне жице, у женском логору. Затворени смо јер смо Јевреји, што је по законима Независне Државе Хрватске довољан разлог за смрт. Додуше, нисмо сами. Има и других, а највише Срба. Ено у жици “трећег це” умире од глади стари соколаш Отон Гавранчић, Хрват који презире Павелићеву Хрватску, а о ову куку поврх моје главе данас ће усташе објесити Ремзију Репца, муслимана, Бошњака. Неки кажу да је био вођа отпора у логору, али ја не знам да је овдје било икаквог отпора. Овдје је само глад.

III

Сцена у којој већ виђени Адо Кабиљо након дужег времена поново види своју мајку.

ГЛАС ЛОГОРАША: Адо, ено ти мајка иза жице! Хоће да те види!

Адо ћрчи до ограда и њо дијели мушки од женског лоџора. Старица се држи за жицу.

АДО: Мама! Мама! Ја сам, твој Адо.

Старица га глади кроз жицу руком по коси.

СТАРИЦА: Сине, да те још једном видим. А гдје је Арон?

АДО: Нешто је болестан, има јак прољев од ове никакве хране.

СТАРИЦА: Мислила сам да ћу и њега видјети. Много га поздрави и пољуби умјесто мене.

АДО: Хоћу, мама, хоћу.

СТАРИЦА: Сине, некакав инжињер Пичили је направио крематориј па кажу да ће можда већ данас све нас старије жене убити. Дошла сам да се опростимо јер се више нећемо видјети на овоме свијету.

АДО: Ма, то су само приче, мајко, какав крематориј, какви бакрачи! Још ћеш ти дуго бити са својом дјецом. Уосталом, ту је Владо, он ће те спасити.

СТАРИЦА: Који Владо?

АДО: Па Сингер. Ти си му тетка, како не би спасио своју тетку од својих другова?

СТАРИЦА: О томе се и ради, сине. Жидов па усташа! Рекла сам ја то њему још давно, онда кад им се прикључио у самом почетку. И видиш гдје је и он свршио. Може Жидов вјеровати усташа, али усташа Жидову неће никад. Него, рекао си ми да је с тобом у бараци Раде Фуртула. Е, њему вјерујем, он је способан и добар човјек. Његова Милка је радила код мене у трговини. Држи се, сине, Фуртуле, Србина, а Владу Сингера остави његовој судбини. Ми њему помоћи

не можемо, а он нама неће. А сад морам ићи, да не види стражар па да и тебе убију. Збогом, сине, и пољуби брата. Воли те мајка.

Старица одлази, Адо њлаче.

Затамњење.

Наставак прелиходне сцене, исти актери.

ГЛАС ЛОГОРАША: Адо, ено ти опет мајке на огради. Иди, тражи те, маше.

Адо трчи према старици, срећан.

АДО: Мама, мама, ето видиш да су само приче. Пусте приче.

СТАРИЦА: Нису приче, сине, него није било кокса. Кокса није било, али ће га сутра бити.

Старица глади сина њо коси.

АДО: Мама, била си у праву. Владо Сингер више никоме неће помоћи, убили су га његови крволоци. А Фуртула је негдје нестао, ваљда ће се појавити.

Затамњење.

IV

Сцена у којој докџор Владко Мачек, вођа Хрватске сељачке странке и џренуџно лођораи у Јасеновцу, изражава своје симџаџије и антиџаџије према неким мелодијама.

Лођорска барака у коју доџиру инџензивни звукови џанђе, џрлени џласови херцеђовачких Хрватиа из чиџих су редова уђлавном ређруџиране усџаше, лођорски сџражари. То су једносџавни сџихови коџи оџџриликџе џласџе:

*“Ерцеђовци заџивали џанђе,
воз џрелази џрико двије иџџанђе.”*

или

*“Мила маџко, Чаџљина је фина,
кроз Чаџљину џролази машина.”*

или

*“Кођа моја чакија убоде
не џреба му ни хљеба ни воде.”*

МАЧЕК: Мишкина!

- МИХОВИЛ
ПАВЛЕК
МИШКИНА: Просим госпон Мачек, пардон госпон председник! Изволте, на услузи сам Вам.
- МАЧЕК: Дођи, молим те, да ме спасиш од ових идиота. Рекли су ми да си углазбио своје “Црвене макове” па те молим да ми то сад одмах што гласније отпјеваш да не слушам ово што са Лиштице, Љубушког и Ливна напада човјечји мозак.
- МИШКИНА: Рећи ће да смо понорили кад чују да пјевам, а понорили су они кад јенега Мачка држе у логору ко сужња.
- МАЧЕК: Не знам зашто ме Лубурић данас овдје премјестио и не очекујем ништа добро јер то није ваљан знак, али ти свеједно запјевај своју сељачку попијевку. Чини се, додуше, да мало нагиње онима у шуми, али је све боље од овог неподношљивог урлања, које овдје морамо слушати. Дај почни, просим те одмах јер ови кај спавају у бијелим чарапама хоће да мене, Мачка из Купинца, поуче хрватству!

*Мишкина пјева “Црвене макове” и њо надјачава џанџу.
Зайамњење.*

V

Сцена у којој се описује њираџичан свршењак несвршењне аванџуре у коју се био уписују Раде Фурџула, некадашњи њећар из околине Сарајева, а у нашој њричи зайоченик усџашкоџ лоџора у Јасновцу.

Лоџор, жичана оџрада, до ње њољски ве-це. Чује се џанџа или неџиџо слично, рецимо: “Имам једну, имам једну јабуку у злаџу, дариваџу, дариваџу Павелића Мару/Каџу”. Наилази усџашка њаџрола, двојџца џројџца, каџе, оружје, униформе. Сџражари њјевају.

ПРВИ СТРАЖАР: Као да видим неке ноге испод врата од захода. Да се није који бјегунац сакрио?

ДРУГИ СТРАЖАР: Да видимо! Стројнице к рамену!

Ноџама одваљују враџа на клозеџу. Унуџра чучи Фурџула, џо.

ПРВИ СТРАЖАР: Гле птичице! Не једе, а сере! Дужи се!

ФУРТУЛА: Прољев, прољев, господине.

ДРУГИ СТРАЖАР: Него шта, него шта, ухватило те у девет увечер па си морао изаћи из бараке јер ти кибла није довољна.

Фуртула без гласа навлачи њрње.

ПРВИ СТРАЖАР: Ето како понекад човјеку гузица дође главе. У бараку с њим! Нешто сам смислио.

VI

Сцена у којој се описује довођење несрећног Фуртуле у бараку, њи на сирајинише.

Барака у лоџору. Жмиркава сијалица баца слабо свјетло на лица лоџораша. Кревети, њричне, све од дрвета, у ћошку кибла. Људи у главном сјавају, али сви хитро устају на звук ошварана врати. Сјава на под пада Фуртула, а за њим улазе усташе.

ПРВИ СТРАЖАР: Ево вам враћамо овог посранка, који је пожелио да жив или мртав хитно оде одавде. Сви врло добро знадете која је казна за бијег, али да се не бисмо ујутро ми морали мучити да вас стотину закољемо, ево вам нашег кривца па га ви сами до зоре умлатите овом сјекиром. Немој да га нађем објешеног! Сјекиром!
(*На сцену упада велика сјекира*)
Остављамо вам и овај сат да знате које је доба. Сад је девет. Имате осам сати до пет ујутро кад ћемо доћи. А тад, или он сам мртав, или и ви сви.

Сиража излази. Сати њочиње да одбројава и никако не устаје.

Затамњење.

VII

Сцена “Почетак ноћи у бараци”

Старјешина бараке, Пањо Пузића.

СТАРЈЕШИНА: Никад ми звање старјешине у овој бараци није теже падало. Раде Фуртула, ти си осуђен на смрт. Нисмо те осудили ми, твоји сапатници који једнако страдамо не знајући кад ћемо скончати, већ су те осудиле усташе, а нама је досуђено да те смакнемо овом сјекиром. Јеси ли разумио и да ли нам замјераш? Знаш и сам да се усташи може вјеровати кад каже да ће убити, а нама је рекао да ће нас све побити, ако ти жив дочекаш јутро.

ФУРТУЛА: Разумио сам. Ништа вам не замјерам.

СТАРЈЕШИНА: Овако ћемо. Ту ћемо га везати поред кибле и сваки кад пође да пиша има да га удари сјекиром док га не убијемо. Свакоме нека је на памети ако ми до зоре не убијемо њега, кад сване, они ће убити и њега и нас! А сад на посао! Вас двојица, вежите га поред кибле!

Затимњење.

VIII

Сцена “Ноћ у бараци”

Око поноћи. Сви углавном будни. Фуртула јечи, још жив.

У полумраку повремено лоџораци иду на киблу и ударају Фуртулу, али слабо, недовољно да умре. Адо лежи на даскама, будан. Прилази старјешина.

СТАРЈЕШИНА: Ти, Чифуте, као да не идеш ни пишат’ ни срат’.

АДО: Нисам ништа ни пио, ни јео, не тјера ме.

СТАРЈЕШИНА: А ни оног ниједном ниси ударио. Мислиш да ја не гледам шта ко ради.

- АДО: Није ме брига. Није ми до живота. Данас су ми убили мајку и сестру, јуче брата. Нека и мене закољу. Нека се ово сврши.
- СТАРЈЕШИНА: Нисам знао, али свеједно, због ових других и ти га једном млатни.
- АДО: Зар ја, Јеврејин, да убијем невиног Србина? Никад. Видиш да га ни Хрвати не ударају!
- СТАРЈЕШИНА: Који Хрвати?
- АДО: Па читава она група око Мачека што је јучер пребачена у нашу бараку. Хебранг, Цилига, доктор Николић, Барац, Јаковљевић, Мишкина и остали. Ниједан га није ударио, па нећу ни ја, а не верујем ни да ће други Јевреји, Блум, Пинто, Гринвалд, Шајер, Ерлих и остали.
- СТАРЈЕШИНА: Значи, то сте нама оставили. Да Срби смакну Србина.
- АДО: Нисмо ми, немој на нас бацати кривицу. А кад размислиш, и боље је тако, да се додатна мржња не би створила. Вама то нико неће узети за зло, а другима би се већ замјерило. Кад тад. Ако и преживимо, наћи ће се таквих, који ће о свему лагати, који ће рећи да моја мајка није ни постојала.
- СТАРЈЕШИНА: Нећу те тјерати да га бијеш. Видим да си у шоку због материне погибије. Спавај, ако можеш.

IX

Међусцена

Након сваког зашамњења подиже се лоџораш сјена, одлази до Фурџуле и удара овог сјекиром сјеном. Само Фурџулин урлик није сјена, али је све слабији и слабији.

X

Сцена “Воз са луђацима”

У удаљеном кућку бараке смјештена је зруја Хрваџа лоџораша. Они имају своју киблу, иако да не иду код Фурџуле. Главну ријеч воде Мачек и Хебранг, док осџали доктор Николић, Мишкина, Суџон, Цилига, Јаковљевић и Барац углавном шуџе. Повремено се из близине чује јаук неког кога муче.

- ХЕБРАНГ:** Тко би рекао, докторе Мачек, да ћемо се једног дана овдје срести? У оваквим околностима?
- МАЧЕК:** Да, то бар на први поглед није било вјеројатно, јер сам ја био у власти као легитимни представник хрватског народа, а ви сте, Хебранг, за то вријеме робијали заједно са овим усташама који нас сад свакога часа без икаквог суда могу затући как’ цуцке, а тога ни код вас у Сибиру није било.
- ХЕБРАНГ:** Зар их нисте управо ви из Хаесеса, својим потезима и држањем, својом укупном политиком, довели на власт?
- МАЧЕК:** Не, то нисмо могли спријечити ни Степинац, ни ја. Уосталом, због тога се и налазим овдје, као и каноник Лончар. А вас ће, као што чујем, замијенити. Мора бити да се неки колега с робије за свога друга заузео.
- ХЕБРАНГ:** Као да више мрзите нас комунисте. Као да су вам усташе мање зло.
- МАЧЕК:** Они се, какви јесу да јесу, а не смијем да кажем какви јесу јер и ови дрвени зидови имају уши, боре за некакву, своју сурову и примитивну Хрватску, док се ви борите за туђу фикцију.
- ХЕБРАНГ:** Није тачно. Ми се боримо за совјетску Хрватску, а ви се не борите ни за шта, већ чувате своју гузицу у Купинцу.
- МАЧЕК:** Без простота, молим. И скренуо бих вам пажњу да нисмо у Купинцу, али да јесмо у Јасеновцу. Иначе, позната ми је ваша парола, ви сте такозвани национални интернационалисти,

једна врста дрвеног жељеза. Бар сам ја тако разумио Стаљинове тезе из полемике са оним математичарем Симом Марковићем отприје петнаестак година на сједници Коминтерне. Чак се и Фројд, за кога се не може рећи да вам није склон, у једном тренутку упитао што ли ће Совјети радити кад истријебе буржује?

ХЕБРАНГ: Духовито, без сумње, али видите цијењени господине, ако за тренутак и занемаримо одлучујућу чињеницу да су ваши заштитари похапсили наше другове и затим их предали усташама, остаје факат да онај човјек тамо умире, а ви овдје на десетак метара од трагедије то готово да и не примјећујете. Управо је таква ваша укупна политика. Свијет гори и пропада, руше се државе и нестају људски животи, а ви мирно испијате купицу у Купинцу.

МАЧЕК: Очекујем да ћете ме, и то управо ви као најодговорнији за ту ствар, једног дана оптужити и да сам одговоран за неуспјех ваше акције у Керестинцу. А да овај човјек страдава и да му ми никако не можемо помоћи то је ваљда јасно као дан.

На сцену улијеће Циџа зван Трчко Пошрчко.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Господо Хрвати, стигао је!

ХЕБРАНГ: Тко је стигао?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Воз.

ХЕБРАНГ: Ваљда влак.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Ја сам Циганин са Дунава. Нама је свеједно да ли нас вози воз или влак, али ово је хрватски воз и дошао сам да вам то кажем. У њему нису Срби, Јевреји ни Цигани, па да се бринем за своје. У њему су хрватски луђаци покупљени из луднице у Стењевцу, из болнице за душевне болеснике у Врапчу. Сад стоје ту поред нас, чекају у вагонима да усред ноћи проради скела за Градину. Ујутро ће воз бити празан јер ће све до једнога по мраку превести преко Саве на босанску обалу гдје ће завршити у јамама. Чујете ли како криче?

- ХЕБРАНГ: Како ти то знаш? Откуд то теби, Циганину са Дунава? Тко ти је рекао?
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Ако вас баш занима, господине, рекао ми је то рано јутрос овај што управо јечи и запомаже, Ивица Матковић, усташки сатник. Кука јер га сад муче његови досадашњи другови увјерени да је покрао злато, које су отели од логораша. А још јутрос је био слободан као птица и хвалио се најављујући како ће ноћас доћи воз са луђацима. И као што чујете, воз је дошао, али то њему неће помоћи.
- МАЧЕК: Испричавам се, господине, али какав је то влак и због чега би он имао бити управо хрватски?
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Нисам вам је никакав господин. Овдје ме зову Трчко -Потрчко јер трчим кад гурам колица са земљом уз насип. А трчим јер би ме убили да их тјерам полако пошто су ми руке одузете и не могу да их подигнем како ваља. Зато ме ни старјешина бараке не гони да ударам оног Фуртулу. Зна се да не могу подигнути сјекиру. А влак је хрватски јер су сви у њему покупљени из луднице у Стењевцу гдје су се, како усташе сумњају, међу праве луђаке сакрили и бројни симуланци, преваранти који би хтјели да тако избјегну рат. А сад их чека Градина и чета мојих Цигана-гробара. Чека их Жиле Парализа, Брзица и његова кама.
- ХЕБРАНГ: Како знаш што се тамо збива?
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Како не бих знао кад сам од тамо побјегао, али на несрећу право низ Саву у једно хрватско село гдје су ме сељани одмах проказали. Отад су ми руке одузете.
- ХЕБРАНГ: Можда је у влаку и Стево Галогача, мој друг. Гдје би друго био, он који никоме није припадао. А вас, господине Трчко, као да старјешина свеједно зове!

Види се како старјешина њрсиом зове Трчка Потрчка. Гаси се свјећило на сцени на којој јече Фуртула, мучени усташа Мајковић и безбројни лудаци.

XI

Сцена у којој у средини бараке Јевреј и Циганин, Адо и Трчко Појтрчко, лоџораши, измјењују усјомене, све осјало у њозадини.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Ову ћу ноћ памтити док сам жив. Овдје умлаћују несретног Фуртулу, иза зида јечи Матковић кога муче под оптужбом да је покрао усташко злато, а у возу урлају луђаци.

АДО: Како то да ти, црни Циганин, тако ученим језиком говориш?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Читавог сам се живота трудио да што правилније говорим, да овладам тим вашим књишким језиком, али бадава.. Родиш се као Циганин, као Циганин ћеш и умријети. Не може ти језик помоћи ни да умакнеш судбини ни да свладаш страх..

АДО: И животиње се плаше. Као да знају шта их чека. И теле осјети кад га воде на кланицу. А како си ти сазнао за воз?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Рекао ми овај Матковић што ће сад скончати. Ми се одавно знамо. Ја сам за њега на Градини чупао златне зубе из мртваца, а он је од несретника правио људождере у кући Вуковића.

АДО: И тамо си био? Зар те он спасио од смрти?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Дао ми је знак кад да побјегнем. Усташама нису потребни свјedoци тако да су сви остали Цигани побијени, углавном заклани или умлаћени, да не троше муницију. А ја у шевар, па у Саву, јер одлично пливам. Трску у зубе, велик камен на стомак, па под водом полако, средином, гдје је матица, низ ријеку. Али изађох на несрећу у неком селу гдје су ме сељаци казали усташама, а ови ме вратише у логор као доказ да стража лоше ради. И тад ме спасио овај што сад себе не може да спаси.

АДО: Тако ти је кад се својима замјериш. Док је убијао партизане, Србе, Јевреје и Цигане, све је било у реду. Ух, како запомажу, као да нису људски гласови...

- ТРЧКО ПОТРЧКО: Па и нису. Сјећам се кад је Матковић на скелу укрцао групу славонских Цигана. И док је скела одмицала према Градини, они су свирали. Као да су ишли на свадбу, а не на сахрану.
- АДО: Мора бити да си свашта видио...
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Не питај. Нема тамо стопе а да под њом мртвац не лежи. Читава би српска села била дотјерана, старци, жене, дјеца, изблиза, са Козаре или из Славоније, али и из Лике, Кордуна, Баније и других крајева. И није било никаквог записивања. Кољи, братац, редом што под каму наиђе или удри маљем, ко онај Жиле Парализа што је силан народ једног дана побио.
- АДО: Гдје ће му душа?
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Немају такви душу, а немамо је више ни ми. Ево, гледај Фуртулу, бију га а нису у стању да га убију. Само муче јадника, а већ је можда прошла поноћ.
- АДО: Жале га, па слабо ударају. Само му продужују муче.
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Као да је кренуо воз. А и Матковић се све слабије чује. Мора да су га напакон приклали. Хоће то они и кад се не ради о злату. Али, шта теби причам, кад и сам знаш. Сад је једино питање шта урадити са Фуртулом?
- АДО: Не знам, знам само да га ја не бих могао убити ни да останем посљедњи жив у бараци.
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Тамо би на крају, у тој кући Вуковића, баш као овдје у овом логору Три Це, опасаном жицом, преживио свега један, најјачи јадник. Он би једноставно с временом појео све остале жртве, све своје сапатнике, једног по једног, али би напосљетку и сам смалаксао и свиснуо. Усташама није довољна само обична смрт јер они убијају из страсти. У свако смакнуте као да уграде патњу и понижење.
(*Трчко Поџрчко на џренуџак џредахне џа насџави*)
Пролазио сам поред куће Вуковића као што и

овдје пролазим поред Три Це па бих слушао како још живи несретници јече. То је некакав трајни звук, као звучна копрена. Они умиру јечећи, а ја се питам како поједени долазе у рај, тако раскомадани. Шта твоја вјера о томе каже?

АДО: Нисам баш неки стручњак за вјерске ствари, али знам толико да не иду на небеса, Трчко, човјекови земни остаци, већ душа његова. Оно што иза покојника на земљи преостане то иде у гроб, а душа, душа лети у вјечност. Јер је крилата и неуништива.

Затимљење.

XII

Сцена у којој се описује како Реља Новаковић прилази Мачеку да би га замолио за помоћ у невољи.

РЕЉА
НОВАКОВИЋ: Добро вече, господине Мачек! Добро вече, господо!

МАЧЕК: Добра вечер, млади господине!

РЕЉА: Хвала на комплименту, али нисам ни ја више млад. Превалио сам четрдесету, али ред је да Вам се представим и кажем због чега сам дошао. Дакле, ја сам Реља Новаковић, пећар из Сарајева, православно Србин и члан наше црквене општине, а то је и разлог због којег Вам се обраћам иако се, да Вам право кажем, веома чудим што Вас уопште затичем и видим овдје међу нама. Мора бити да се ова власт плаши Вашег имена и угледа па Вас стога склања чак овамо, у пакао.

МАЧЕК: Немојмо о политици, млади човјече, него реците како ја могу помоћи у ствари Ваше православне црквене општине јер то заиста није у кругу мојих опсервација.

- РЕЉА: Још једном се извињавам, али немамо много времена па ћу Вам све представити у најкраћим цртама. Били смо данас одредили делегацију од два члана за разговор са Вама, али други члан, Раде Фуртула, као што видите тамо у углу управо умире тако да сам морао доћи сам. А не бих у оваквој ситуацији ни сам дошао да се не ради о животу и смрти, да нас велика мука не тјера.
- МАЧЕК: Но, изволите, још ми ништа нисте конкретно рекли. У чему је проблем?
- РЕЉА: Ускоро ће поноћ, а у поноћ ће у бараку доћи Спиридон Мифка, у свјетовном животу свештеник такозване Хрватске православне цркве, а овдје у логору убица свештених лица, усташа у мантији а са пиштољем. Доћи ће, како је најавио, да ликвидира нашег свештеника, оца Саву Поповића из Брезовог поља крај Брчког. Ми мислимо да бисте Ви лично можда могли приволити тога Мифку да не убије оца Саву, на правди Бога и без икаквог разлога.
- МАЧЕК: То је, дакле, разлог Вашег доласка. Свакако да сам против да било који човјек пострада, а напосе свећеник једне кршћанске цркве, али не знам зашто би се тај у мантији а са пиштољем освртао на моје мишљење и ријечи? Што он уопће овдје ради ако је, како кажете, црквено лице?
- РЕЉА: Он Вам је, господине, чудна појава. Хрват, родом из Самобора покрај Загреба, а свештеник те нове Хрватске православне цркве и помоћник неког Гермогена, који наводно да је патријарх кога нико не признаје. А Мифка ваљда хоће да се докаже како је већи православац од свог патријарха па за разлику од фра Сотоне Мајсторовића, који коље редом све што стигне, овај тамани само свештена лица других вјероисповијести. Већ је убио петорицу Словенаца, католичких свећеника, које су овамо дотјерали под оптужбом да су шуровали

са партизанима и одметницима дотурали оружје и муницију, а убио је и Марка Калођеру, старјешину старокатолика као и једног рабина чијег се имена не сјећам а можда се звао Алкалај. Кажу неки који су овамо дошли прије мене да је и петорицу наших православних свештеника ликвидирао и то Бранка Бараћа, протојереја из Сиска, Николу Загорца, свештеника из Личког Петровог Села, Славка Зјалића, свештеника из Пакленице код Новске, Михаила Јовановића, свештеника из Јабланице код Брчког и Милорада Пекића, свештеника из Шибашнице крај Брчког, а сад хоће и овог, који је још посљедњи овдје жив преостао. Молим Вас, ако икако можете, да то спријечите. Можда ће дотични бар Вас послушати.

- МАЧЕК: Но добро, свакако ћу му рећи ако се појави, али сумњам да ће уважити моју апелацију. Ако се толико предао некаквој замишљеној правовјерности, ако је толики конвертит да човјек више право не зна је ли Хрват или Србин, католик или православац, тешко да на такве дјелују аргументи, правда и морал, обичаји и поштење.
- РЕЉА: Није он Божји створ, он је Антихрист.
- МАЧЕК: Довиђења, млади господине, а Бог ће дати да се сретнемо у бољим околностима.
- РЕЉА: Довиђења и много Вам хвала. Нисте Ви забавдава толико гласова на изборима у Србији добили.
- МАЧЕК: Рекли смо, о политици ни ријечи. Овдје има смисла говорити једино о животу, још више о смрти.

Затјамњење.

XIII

Сцена у којој Трчко Потрчко описује Рељи Новаковићу један весели догађај из свој лођорској живоји.

РЕЉА

НОВАКОВИЋ: Трчко Потрчко, дуго си у логору и свашта си видио, али те нека мени несхватљива радост свеједно и даље држи. Је ли то од родитеља, или сте сви ви Цигани сами по себи весели?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Шта да ти кажем, Рељо. Живот донесе и тужно и горко па чак и смијешно у општем очају, а жив човек све издржи. Не знам колико то има везе с Циганима, ми смо ко и други кад те бију, боли те.

РЕЉА: Сјећаш ли се ичег радосног да се десило овдје за твога боравка?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Имам један такав догађај, али нема мога Симе, Симеуна, који би то много боље испричао. Радили смо нас двојица тамо код коња. Ја сам гурао колица и на њима ђубре, измет, сијено, сламу, све што је потребно у штали, док је Сима тимарио коње, поткивао, водио их у шетњу и остало. Једног дана видим кроз даске да иду према нама двојица оних усташа што су логора допали по казни, због неког преступа. Сима их је звао усташе понављачи, он је био школован. Брзо у сламу, кажем ја њему, и зачас се завучемо у неки пласт, само нам по једно око вири. А њих двојица украли негдје таблу сланине и дошли да је код коња, у великој штали, сакрију. Рачунају да то ту нико неће наћи. Ми се притајили, не дишемо, коњи мирни... Они гурну таблу у рупу на зиду и полако назад, као да су били у контроли. А средина зиме и љута глад, али Сима има толику прибраност да сланину премјести на друго мјесто, још боље сакривено. Сад нам слина иде, али ништа не дирамо, знамо, вратиће се они. Ето их сутрадан, ми опет у пласт, они звјерају наоколо, сланине нема тамо гдје су је оставили, а не могу да пријаве крађу украденог.

Још су два-три пута долазили, али смо били на опрезу и јели скромно и опрезно готово два мјесеца. Лопови су нам продужили живот, а ја се ничему нисам толико смијао колико њиховим разрогаченим очима кад нису затекли месо тамо гдје су га сакрили.

Заштамњење.

XIV

Сцена у којој се у бараци појављује Спиридон Мифка, свештеник Хрватске православне цркве, злочинац у мантији а са шишићом.

МИФКА: *(Гледајући дође неки заточеник удара Фуртулу)*
 Радите, радите, чуо сам да ноћас имате нарочит задатак. На вама је да смакнете овог скота Фуртулу, који није случајно бјежао. Знао је да ће његов друг Ремзија бити стављен на муке и да ће га одати као члана логорског комитета, који је требао побити логорску управу и све нас с њом заједно. Зато је он бјежао, јер је знао шта га чека, а сад је то сам дочекао. Убиј то јаче, магарче!
(Виче на затвореника, који одлаже сјекиру након што је ударио крваво, унакажено али још живо Фуртулу, а затим прилази старом свештенику Сави Појовићу)
 Помоли се, попе, судњи ти је час!

**ОТАЦ САВО
 ПОПОВИЋ:**

Који си ти што тако збориш? Каква ти је то одора?

МИФКА:

Сад можеш да знаш, а раније ниси могао. Ја сам Спиридон Мифка, свештеник Хрватске православне цркве, замјеник патријарха нашег Гермогена и, што је за тебе најважније, твој иследник, који је дошао да те на онај свијет испрати.

- ОТАЦ САВО: Сви смо смртни и умиремо кад нам дође час. Мени је Господ додијелио моћ да другима видим судбину, а да своју не видим. Видим, ево сад, како ћеш ти завршити.
- МИФКА: Де реци, баш ме занима...
- ОТАЦ САВО: Најпрво ћеш доживјети велику част па ћеш чак за епископа бити хиротонисан. Двојица ће те патријарха у томе подржати, један Украјинац и један Румун, а епархија ће ти бити у Босни. Али нећеш дуго живјети, још свега четири године. И неће ти пресудити болест нити пушка. Видим те гдје се клатиш о дрвеној греди и мастиш дебели конопац. Да, тако ћеш завршити.
- МИФКА: Ех, попе, попе! Све нека је тако, од тебе ћу дуже живјети. Него, де се ти помоли и са челади се својом поздрави па да пођемо. Немој ништа да носиш, ништа ти неће бити потребно.
- Наилази Мачек.*
- МАЧЕК: Мифка, ако се не варам, из Самобора. Ја сам доктор Владко Мачек, сужањ овдашњи а иначе предсједник Хрватске сељачке странке као што, претпостављам, знате. Добра Вам вечер.
- МИФКА: Добра вечер, докторе. Нисам очекивао да ћу Вас овдје затећи. То је за мене велико изненађење, просто не могу вјеровати.
- МАЧЕК: Шта можемо, таква су времена, али сад нисам важан ја ни моја судбина. Важна је само Хрватска и њена будућност те сам Вас само због тога ословио. Чуо сам да намјеравате овог човјека, српског православног свећеника, лишити живота, а све без суда и икакве кривице. Ви сте Хрват и држите до тога па вас питам јесте ли помислили какав ће глас колати о таквој Хрватској у којој се свећеници друге кршћанске цркве без икаквог разлога и повода убијају? Колико ће вијекова бити потребно да се оперемо од ове срамоте? Молим Вас,

- старији сам много од Вас, не чините такве опачине, не скрнавите своју вјеру ни нашу домовину!
- МИФКА:** Нећемо се, господине Мачек, у тој ствари никако сложити. Да смо могли наћи заједнички језик, ваљда бисте га Ви са Драгишом Цветковићем нашли, да сад не спомињем Стјепана Радића и Пунишу Рачића. Они или ми, нема нам друге, а у томе главну улогу имају управо њихови попови. Зато Вас не могу послушати и молим Вас да се склоните.
- МАЧЕК:** Чуо сам шта Вам је прорекао. Хоћете ли допустити да и ја сазнам из његових уста шта мене чека?
- ОТАЦ САВО:** Чека Вас дуг живот и блага смрт у постељи, али далеко од домовине. То сасвим јасно видим.
- МАЧЕК:** Захваљујем, можда се и господин Мифка ипак предомисли након неког времена. Ево је поред мене Андрија Хебранг, један од главних хрватских комуниста. Како видите његову будућност?
- ОТАЦ САВО:** Као велику част и велику пропаст. Не стоји баш добро. Његови ће га другови за неколико година смакнути и још ће рећи да се сам у затвору објесио о радијатор.
- МАЧЕК:** Ух, ух, није увијек пријатно прије времена сазнати што ће се догодити. Али да добијемо у овој ситуацији још мало на времену кажите, оче, што очекује нашег доктора Николу Николића? Шта њега чека?
- ОТАЦ САВО:** Чека га дуга робија у једном другом логору, усред мора на неком пустом и голом острву гдје ће преносити камен с једног краја на други а без сврхе и разлога. Ето шта га чека, а иначе ће живјети дуго и видим у старости око њега синове.
- МАЧЕК:** А за оног књижевника Јаковљевића шта видите?

ОТАЦ САВО: Ни њега не чека ништа добро. Из овог ће га логора пустити, али ће за коју годину допасти другог и другачијег апса из којег неће изаћи жив. Тако видим и жалим човјека, али се судбина не може промијенити.

МИФКА: Тако је попе. Идемо, журимо. Судбина се, као што си рекао, не може промијенити. Жао ми је, али био си у праву.

Мифка излази и гурне испред себе оца Саву да би извана, након неког времена, у бараку дојро одјек њуцња.

РЕЉА

НОВАКОВИЋ: Јесам ли ја то чуо или ми се учинило да је напољу хукнула сова?

АДО КАБИЉО: Ниси чуо сову, чуо си пиштољ.

Затјамњење.

XV

Сцена у којој се описује како је најококон скончао несрећни Раде Фуртула)

СТАРЈЕШИНА

ПУЗИГАЋА: Људи, прошла је поноћ, а он је још жив. Само вас гледам. Нити пишате, нити убијате. Зар да због њега једног сви ми страдамо?

ФУРТУЛИН

СЛАБИ ГЛАС: Рељо, о Рељо! Дођи!

РЕЉА: Сад ћу, ево ме.

ФУРТУЛА: Рељо, брате, помагај! Удри ме како ваља, честито, да намах скончам, а не да ме овако муче.

РЕЉА: Али, Раде, како ћу? Свог најбољег друга...

ФУРТУЛА: Само удри, што брже да се сврши мучење.

РЕЉА: Раде, хоћеш ли ми опростити?

ФУРТУЛА: Удри, праштам.

Реља удара јако, Фуртулина глава клоне.

Затјамњење, дужа пауза, мрак и у њему сајо ошкучава.

СЛАБ ФУРТУЛИН

ГЛАС: Рељо, дођи, Рељо...

Реља одлази к њему и са два јака ударца ушицама сјекире убија свој друга.

РЕЉА: Глеђ како лепрша вео на мртвацу! Све ми се чини жив је...

Запамћење.

XVI

Сцена у којој се види на ићи је све сиремно очајно сиворење.

МИЛКА

ФУРТУЛИНА: Мора се, Милка, ићи у Загреб тако ми кажу. Нема овдје у Босни за тебе помоћи. Тамо је власт, тамо ће се можда неки добри људи за твог мужа заложити. Јер мјесеци пролазе, а Раде се не враћа нити какви гласи о Фуртули пристижу. Оног сам се Пање једва ријешила. Све ми је слагао, само да ме искористи, али сад је и сам у логору, право му буди. Ако је икоме тамо мјесто онда је таквима који туђу муку и невољу за своју радост користе. Не, није ми га жао иако не бих вољела да сазна да сам рекла жени оног усташког сатника шта ми ради а шта обећава. Само да се Раде врати! Ићи ћу ако треба и до Загреба. Некад се, кажу, Милка, по спас или правду ишло у Стамбол и у Беч, а сад се иде у Загреб, док ће се сутра можда морати у Београд. Нама је сиротињи раји заправо свеједно јер ни домаћа власт не би била боља ко што никад и није била. Ај, само да ми се Радојица врати, срце моје.

XVII

Сцена у којој Хебранџ и Мачек, у једном кућку лоџорске баракe одлучују о судбини народа.

- ХЕБРАНГ: Сад кад је напoкoн oкoнчана oва трагична eпизoда, нештo бих да Вас питам.
- МАЧЕК: Изволите, прeмда ми се учинило да немамo o чему разгoвaрати.
- ХЕБРАНГ: O тoмe се управо и ради, o ситуацији у којoј ћeмo мoрати да разгoвaрамо па чак и да сурађујeмo иако тo ни јeдни ни други мoжда не бисмo жељели.
- МАЧЕК: Но, да чујeм...
- ХЕБРАНГ: И сами видите, докторe, да се усташка ствар рaспaда, као уoсталoм и читавa Хитлeрoвa кoнструкцијa, a o Мусoлинију да не гoвoримо. Напoкoн, да Пaвeлић дoбрo стoји, не би Вас, вођу грaђанскe oпoзицијe, oвaмo пeљаo. Дaклe, мoжe се oчeкивати у дoглeдно вријeмe да се стaњe стубoкoм прoмијeни и да ми, кoји смo тренутнo сужњи, уз подршку и благoслoв истoчних и западних савезника дoђeмo у пoзицију да удружени прeузмeмo влaст. Спaја нас тo штo нисмo на страни Хитлeрa, a рaздвaја нас све oсталo. Дaклe?
- МАЧЕК: Дaклe штa? Вaшa ми се замисao не чини рeалнoм.
- ХЕБРАНГ: Рeалнo је да Ви имaтe вишe глaсoвa или стe тo нeкoћ имали, a да ми имaмo вишe oружјa и да смo вoјнички глeдaјући јачи. Мoжда ћe савезницима бити пoтрeбнијe да нaкoн рaтa прoнaђeмo зајeднички јeзик и да се не кавжимо?
- МАЧЕК: Дa, тo би се мoглo дoгoдити, али не кaжeм да и хoћe.
- ХЕБРАНГ: Нарaвнo, oвo је рaзгoвoр у кoндициoнaлу, али гa је мoжда бoљe oбaвити сaд и нa мирu, a нe сутрa, прeкoсутрa, у хитњи, нeрвoзи и нa брзину.

- МАЧЕК: Шта Вас практично, конкретно, занима? Претпостављам да наступате у име свог руководства, а не у своје особно.
- ХЕБРАНГ: Наравно, наравно. Занимају нас Ваши људи, Ваша имена погодна за једну такву евентуалну компромисну сурадњу до које би могло доћи у блиској будућности.
- МАЧЕК: То, дакако, нипошто не бих био ја, али бар ми имамо довољан број способних људи. Но, сад је још рано за такве и сличне планове.
- ХЕБРАНГ: Сви смо смртни те стога није рано. Зар не може сваког часа банути на врата нека пијана а наоружана будала и смакнути нас обојицу?
- МАЧЕК: Но добро, па зна се наше руководство. Нема тајни.
- ХЕБРАНГ: Али има разлика. Није исто ако кажете Пернар или ако кажете Крњевић.
- МАЧЕК: У том случају рећи ћу Шубашић.
- ХЕБРАНГ: Захваљујем, то сам хтио сазнати.
- Крај сцене.*

XVIII

Сцена у којој сазнајемо још њонешњио о неким ликовима из ове ѡужне ѡривовијесии.

СТАРЈЕШИНА

ПУЗИГАЂА: Је ли, Трчко, не упитих те никад како гласи твоје право циганско име?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Архимед Јовановић.

СТАРЈЕШИНА: Е, да си ме питао, сто година га не бих погодио. Ко ти га даде, угурсузе, тако погрешног?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Па отац, ко би други?

СТАРЈЕШИНА: А он, како се он звао?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Лампа.

СТАРЈЕШИНА: Шта Лампа? Није му ваљда такво било име?

- ТРЧКО ПОТРЧКО: Е јест, баш се тако звао. Једном је у младости добио велике батине од жандарма у Ђакову кад је украо лампу некој госпођи и отада су га сви звали Лампа па и ми дјеца. Зато ми је и дао такво име, по оном Архимеду, који је наводно имао чаробну лампу.
- СТАРЈЕШИНА: Али то није био Архимед, него Аладин.
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Архимед, Аладин, као да је то важно... Имена су неважна, важно је само јеси ли жив или си мртав, а ја сам жив док је Лампа одавно на ономе свијету, покој му души.
- СТАРЈЕШИНА: Свашта. Циганска посла.
- ТРЧКО ПОТРЧКО: А како је теби право име? Овдје те сви зову Пањо, а мора бити да ти је то надимак. Да знам ко ми је био собни старјешина.
- СТАРЈЕШИНА: Панајопулос Пузигаћа, а зову ме Пањо..
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Име ћу ти можда и заборавити, ал' презиме сигурно нећу.
- СТАРЈЕШИНА: Велики си ти шерет, мора бити да те у животу нису довољно тукли па вучеш врага за рокове.
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Ниси ти толико батина видио колико сам их ја попио. Тукла ме и власт и сиротиња, и с разлогом и без разлога, и кад је требало и на правди бога, али ни ја ником нисам остајао дужан.
- СТАРЈЕШИНА: Е овдје, јуначе, има само да их пијеш, овдје батина има само један крај, а тај је у мојој руци.
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Немој ми замјерити што те питам, али је ли истина што неки кажу да си ти у ствари покрштени Србин, који се пријавио у усташе? Је л', како они веле, покрштавање кад је масовно као ово сада понекад даје чудновате резултате.
- СТАРЈЕШИНА: Ко то каже, да му нану јебем? Ко је теби рекао? Говори или си мртав овог часа!
- ТРЧКО ПОТРЧКО: Реко ми онај мали Абдулах Сидран, типографски радник из Сарајева што су га неки дан убили.
- СТАРЈЕШИНА: Е кад га се дочепам, јебаћу му и мртвومه турску нану. А и теби ако си слагао.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Зашто бих лагао? Па и ја сам Јовановић. Ти си мени, Пањo, као Србин и ближи и дражи, све нек си и усташа.

Крајко зашамњење.

ГЛАС ИЗ МРАКА: А што ти, Пузигаћo, оног јадника Фуртулу сам не дотуче кад си толики јунак да јебеш туђе жене док су им мужеви у логору?

ПУЗИГАЋА: Ко је то рекао?
(У бaрaци мук)
Шта је? Нико се не јавља, има ли међу вама кокота или су све кокошке?

ГЛАС ИЗ МРАКА: А што нас не пријавиш, јуначе, ко иначе што чиниш? Нека је вала и тебе пријавила та што ти је дала, а ти је преварио... Сад си и сам на робији, иако си усташа.

ПУЗИГАЋА: Наћи ћу ја тебе, не био Пањo Пузигаћа.

Из мрака јекну њрдеж. Зашамњење.

XIX

На сцени као на њочейку Реља и Трчко Пошрчко.

Реља Новаковић: Презирем себе и овај јебени живот због којег сам убио најбољег друга. Могао сам сачекати јутро са сјекиром и умлатити првог усташу који наиђе кад отворе врата. Убили би и мене и све би се брзо завршило, а овако и да преживим никад се ове море нећу ријешити. Нема горе казне од понижења и презира што из њега настане.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Шта да ти кажем, Рељo, брате. Стајао сам кад је био наступ у реду до мог Симеуна кад је Љубо Милош убијао и испало је да је Симо парни а ја непарни, па су њега одвели на насип и тамо затукли. А једнако сам тог јутра и ја могао бити парни. То ти је судбина, ми кажемо ксмет. Немаш ти себи шта замјерати јер је тако било суђено, а о твоме држању није овисио само твој живот, већ и животи свих нас. Уосталом, ја сам

наговорио Фуртулу на бјежање. Причао сам му како сам побјегао са Градине па му се учинило да и он може одавде умаћи.

РЕЉА: Лако је теби тако говорити. Ниси никог убио, ничији те поглед неће прогањати.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Не прогони ме поглед, прогони ме један узвик. Тамо на Градини кад сам био, усташе су тој циганској групи обећали да ће их све ослободити ако неко вријеме гробари на себе преузму и усмрћење везаних жртава које су долазиле, долазиле и долазиле. Шта ће Циго, свака је нада добра, иако су старији сумњали у обећање. Кад је усташа неког са губилишта послао кући? Али, не причам ти ово због њих, него због момчића Циганчића који су уз оца и мајку, уз браћу и сестре такође дошли на Градину. И једног сам дана из грла неког од тих дјечака чуо узвик који ме отада прогони. Циганчић је кричао: Бабо, дај и мени мало! Другим ријечима, њему се несретнику смрт претворила у забаву. Он је, мој млади наследник, сад већ сигурно мртав, мене као Циганина понизио.

РЕЉА: Понекад сањам о томе како ћемо живјети ако икад одавде изађемо живи. Питам се је ли онај живот истина, а овај лаж или је само ово овдје истинито и стварно док се све остало привид, опсјена и тлапња. Ми, додуше, овако мршави и готово кост и кожа, личимо на утваре, на духове и сабласти што се вуку међу жицама у потрази за храном као гладне мачке које било ко у сваком часу може умлатити, али то не значи да читав живот људски и иначе није баш такав, премда каткад друкчије изгледа.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Мислио сам и ја о томе, али ме ухватио страх да не урекнем слободу. Ако нешто силно желиш може ти се десити да останеш без тога као ми сад што желимо тек да преживимо и да се једног јутра пробудимо с друге стране ове капије на којој стоји страшна ријеч стега.

Затимњење.

XX

Крајња сцена у којој се описује како Адо Кабиљо зури у дим шио се лагано, из ниског димњака, диже у висину.

АДО:

(Сам на сцени)

Нисам јој могао рећи да су Арона убили дан раније. Обузела ме тупост, ваљда од глади. Помислим и рекнем у себи убило ми брата, није мене. Тако гледам и сада овај дим што се вије над женским логором. Мама иде на небо. И Јелица са њом, држе се за руке.

Гледај, Адо, гледај! Ниси се борио, ниси погинуо, ништа ниси учинио да не дође до злочина. Стално си био недужан и немоћан, исправан и неодлучан. Вјеровао си да се можеш сакрити, склонити од судбине, да у општем ужасу неће баш тебе и твоје задесити што и друге. Сад гледај, биједни Чифутине, гдје се твоја мама пење на небеса, одлази у висине. Онај дим што се црни, што се изнад шуме губи и нестаје, то је твоја мајка, Адо сине!

(Адо се загриче, зацени и зајлаче ња зајим насјава)

Међутим храбрости, храбрости је ипак било. Гледао сам кад су вјешали Ремзију Репца, вођу отпора. Онај Жиле Парализа, луди убојица висок два метра, све му се везаном уноси у лице говорећи онда се, Ремзија, видимо на небу а овај му, са клупице испод вјешала, пљује у лице. На то му Жиле, бијесан, измакне клупу испод ногу. Да, гледао сам гдје се Ремзија клати и хропће, а Парализа брише пљувачку са образа.

XXI

Сцена у којој Трчко Појрчко на необичан начин сјашава свој живој у погибелним околностима.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Молим ти се, Боже, велики господине, ако икада завириш у овај бунар јасеновачки, спаси слугу свога Архимеда Јовановића, кога зову

још и Трчко Потрчко. Спаси га од погибелџи и нека милост твоја падне на његову црну главу, главу циганску. Одавде, из ове дубоке скривнице ја не видим шта се горе на земљи збива, али ти Господе не само што видиш која страна сада надвладава у овом пробоју из логора, усташка или логорашка, него и знаш чија ће бити посљедња. Удеси, Господине, молим те, да твој ситни црвић некако преживи. Овуда, поред мене, свако мало пролети и промакне нечије трупло и плъусне доље дубоко, гдје и потоне. Пун је бунар мртваца, а ја лебдим над њима на овом испусту ни још жив ни већ мртав. Дај ми неки знак, Боже, да знам шта да радим, док горе нада мном вијају бијесови и бије се битка. Ја сам се овдје под твоју заштиту склонио. Данас је двадесетдруги април хиљаду деветсто четрдесет пете и сви кажу да је крај рата, али само ти знаш је ли уистину тако. Молим ти се још једаред, удеси да се све на земљи смири и да изађем одавде жив на сунце. Не дозволи да се сад на концу утопим, ја који сам тако добро пливао. Опрости ми, Господине, све моје гријехе па да и ја другима опростим што су ме били и кињили. Само Пањи Пузигаћи, шпијуну, уходи и потказивачу, не могу да опростим. Толико је смрти око себе посијао да ћу га пронаћи таман да се и међу своје Грке склони, али најпрво ти да ме спасиш и да ми опростиш. Молим ти се, Боже, велики господине, као што те никад ниједан Циганин није молио.

МУШКИ ГЛАС: *(Одоздо, можда са дна бунара)*
Све ти је опрштено!

ТРЧКО ПОТРЧКО: Бог! Бог одоздо! Бог ме чуо и јавио ми се!
Боже, јеси ли то ти?

ГЛАС ОДОЗДО: Нисам Бог, али сам те чуо.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Који си онда ако ниси Бог?

ГЛАС ОДОЗДО: Гроф Јурин, а спустио сам се ниже, прије тебе,
док ова грмљавина горе не протутњи.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Добро је баба Ружа говорила кад год ми се у животу учини да сам пропала тако дубоко да дубље не могу, увијек у том тренутку зачујем како неки испод мене кукају. Е моја паметна баба, та је знала рећи не дај Цигану власт јер ће тај, чим је добије, најпрво рођену мајку скебати. Па добро грофе, мајку му, ти се при-тајио, не дишеш и не јављаш се, а могао сам ти пасти право на главу.

ГЛАС ОДОЗДО: Како да знам у мраку тко ми је над главом. Чим сам чуо шта збориш одмах сам се јавио. Али не чујем више пуцњаву, као да је стало. Можеш ли да провириш?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Ни за живу главу прије ноћи! Тек кад се смра-чи, а до тада нигдје не идем. Страх ме да не погинем сад кад сам све преживио и кад сам на корак од слободе. Ни теби не савјетујем да се пењеш. Можда и јеси гроф, али остани у рупи.

Пауза / сџанка.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Нешто ме ипак мучи. Ако већ ниси Бог, јеси ли стварно гроф? Одистински гроф?

ГЛАС ОДОЗДО: Него шта. Потомак сам грофова туропољ-ских. Наша је лоза стара четири стољећа.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Па како си, као хрватски гроф и племениташ, доспио да будеш логораш у Јасеновцу? Ниси ваљда још и комуниста?

ГЛАС ОДОЗДО: Ах, не за Бога милога, то пак никако не! Него ми је жена Жидовка па кад је онај Химлер с овим нашим мулцем Артуковићем углавио и склепао оно, как су назвали, коначно рјешење жидовског питања у Независној Држави Хрватској, ја сам им послао писмо у којем сам им поручио да не делају глупости и да нас не срамоте. А они онда мене у логор и тако сам ту, већ двије године.

ТРЧКО ПОТРЧКО: А жена? Шта је с њом било?

ГЛАС ОДОЗДО: Не знам, надам се да је жива. Писао сам јој дописницу на оној карти гдје је стајало “рад ослобађа и даје право на примање пакета”, али ми није одговорила нити је стигао пакет. Била је дала неке драгуље кад су људи из загребачке

жидовске опћине скупљали тону злата да би их усташе пустиле у Италију.

ТРЧКО ПОТРЧКО: И шта је било? Јесу ли их пустили?

ГЛАС ОДОЗДО: Као што видиш, односно не видиш.

ТРЧКО ПОТРЧКО: Да, и ја питам глупости... Него, шта си б видео горе прије него си овдје сишао?

ГЛАС ОДОЗДО: Нисам много около гледао, чим је почео јуриш заточеника и пуцњава страже, спустио сам се у бунар. А ти?

ТРЧКО ПОТРЧКО: Ја сам се најпрво био завукао у сламу у штали, али кад је избио пожар морао сам ван. Тад сам видео Рељу Новаковића гдје сјекиром удара оног с митраљезом, а овај му рафал сасипа у прса. Мислим да су обојица покојни... Видио сам и Кабиља, одједном храброг, који се некако дочепао пиштоља и ранио попа Мифку у ногу, а затим га везао жицом. Али тад је баш жешће запуцало па сам се завукао овамо. Сад је горе некаква мртвачка тишина, као да никог живог нема, као да су изгинули и наши и њихови.

ГЛАС ОДОЗДО: Ако нећеш горе, а ти немој. Ја ћу се попети док још видим излаз, док могу изаћи. Јер ово овдје личи на гроб, а то заправо и јесте јер смо само нас двојица живи, док остали нису. Не чују се доље у води. Полако ћу, а ти се склони у страну да се мимоиђемо.

Крај сцене.

XXII

Сцена у којој се описује настајање Пање Пузигаће да сјаси главу у новонасталим околностима.

ПАЊО

ПУЗИГАЋА: Јесам, ја сам Пањо Пузигаћа, ја сам убио Парализу, оног луђака што је на Градини клао са Брзицом и такмичио се у клању с њим. Било је то кад су нас враћали са Блајбурга, Дравограда, све крижним путем пјешице низ Саву, далеко према Сријему, негдје на по пута. Убио

сам га, али да ли сам због тога убојица? Да ја нисам њега ножем у срце, он би мене камом преко врата, као што је многе. Неке брзо, стреловито, а друге полагаано, натенане. Казивали су да је неког старца Вукашина из Клепаца са Неретве, клао као да ужива, звијер. Нашу су колону били сврнули са пута па смо ишли кроз поткозарска села гдје су нас ојађене жене, мајке и старице, све у црници, зубима клале под грло и полијевале врелом, кипућом водом. Једва су нас онако везане спроводници спасили јер им је такво наређење у задњи час стигло. А њима су, женама, дјеца у логору остала, пострадала...

Али ни оне нису препознале Парализу јер он иза себе није остављао трагове ни свједоке. Запале му за око моје баканце у којима сам лако ходао док су се његове цокуле биле распале. Све гледам како ме мјерка и како се околу осврће гледајућ пазе ли на нас стражари па да ми главом заврне јер много је јак човјек био, људескара, животиња. Уграбим прилику чим смо легли, онако уморни на голу земљу и скрхам му ножину дубоко под лијеву плећку. Чини ми се није ни писнуо, онаква мрцина, а и сви околу су шутјели. Ваљда их било страх да ћу извадити нож и наставити по њима. Сад кад је све прошло не знам откуд ми толика храброст и снага. Не, не бих то још једном могао поновити, али ме мучи питање јесам ли и сам убица ако сам усмртио злочинца, који је на правди Бога небројене побио, а управо се и на мене, невиног, намерачио? Јер једно је кад некога само поткажеш и пријавиш па га други убију, а другачије је кад живом створу сам пустиш крв, својом руком.

То ме мучи, а и страх да ће ме неко од преживјелих препознати. Нису ме вољели ни у бараци, а сад би ме разапели. Ако не буде свједока рећи ћу им да сам Грк из Мале Азије који се случајно са швапском војском повлачио у страху од Турака. И говорићу пред органима грчки, не вјерујем да међу њима ико грчки разумије и говори.

XXIII

Сцена у којој Адо Кабиљо, у ноћи уочи поџубљења, посьећује у заџребачком зајвору Спиридона Мифку, осуђеног на смрт.

АДО КАБИЉО: Попе Мифка, добра ти вечер! Сјећаш ли се мене?

СПИРИДОН

МИФКА: Чујеш ли како хуче сова? Откуд сова у граду? Питаш сјећам ли се тебе? И да и не. Као да те памтим кроз маглу. Који се?

АДО КАБИЉО: Нема овдје никакве сове, то се теби причиња, а ја сам Адо Кабиљо, некадашњи логораш у Јасеновцу, а сад капетан народне армије.

МИФКА: Кабиљо, значи Жидов, Јеврејин. Откуд бих такве памтио? Нисам се с вама дружио.

АДО КАБИЉО: И ниси и јеси, како би ти рекао. Ако ме можда и не памтиш из оне бараке у логору, могао си упамтити ко те ранио и заробио у пробоју.

МИФКА: То си значи био ти и шта сад тражиш овдје? Дошао си да се наслађујеш? Да гледаш моју смрт?

АДО КАБИЉО: Многе сам смрти видио и не радујем се ниједној па ни твојој до које ће доћи у зору. Питао сам другове да ми дозволе да те последњи пут видим и да те питам, јер ми никако није јасно, зашто си убијао? Шта те наводило на то да другоме одузмеш живот? Који мотив, који порив?

МИФКА: Тако је морало бити.

АДО КАБИЉО: Није морало бити да ми убијете мајку, брата и сестру, невине и немоћне. Није морало бити да и сву ону силну другу чељад побијете маљем, ножем, чекићем, сјекиром, куршумом и на хиљаде страшних начина. То сам дошао да те питам сад док још си жив и док можеш да одговориш.

МИФКА: Реци ти мени нешто што мене занима, кад су ти већ ови што суде, као што кажеш, другови. Због чега само мене вјешају, а Гермогена, Мрихина, Цвијановића, Борисова и Купчевског стријељају? По чему сам ја међу свима најгори?

- АДО КАБИЉО: Кажу да сваки злочинац заслужи своју судбину. Па ти си ожењен човјек, отац троје дјеце, био си већ прије десетак година због неподопштина избачен из српске цркве и враг ти опет није дао мира. Кажи, шта те тјерало да убијаш?
- МИФКА: Иди, остави ме. Ако ми већ нећеш или не можеш помоћи, немој ми досађивати с глупостима. Зашто сам убијао, питаш? Та нетко је морао гамад очистити, а запало је мене. Ето зашто, ако те баш занима!
- АДО КАБИЉО: И моји су, значи, за тебе били гамад?
- МИФКА: Не сјећам се твојих. Ја сам се бавио свештеним лицима.
- АДО КАБИЉО: Под бављењем подразумијеваш метак у потиљак или у леђа.
- МИФКА: Било па прошло, рат је, гине се. Сад је мир, а твоји другови, како их зовеш, једнако убијају. По чему се ово ваше разликује од нашег? Смрт је смрт.
- АДО КАБИЉО: О чему причаш, попе? Јесмо ли ми донијели расне законе? Јесмо ли оснивали логоре и у њима таманили дјецу, жене и старце? И сад смо, по твојем, једнаки?
- МИФКА: Не знам чему води овај разговор од кога ме глава још више боли јер ми се у ушима мијеша твој глас са хуком сове. Твоја би прича имала смисла једино кад би након ње услиједило помиловање, али се ја томе, а од вас, не надам. Остави ме, Кабиљо, или како се већ зовеш. Људи понекад говоре истим језиком, али се не разумију, уопште се не разумију.
- АДО КАБИЉО: Сад се и сам питам јесам ли требао долазити. Идем, касно је. Узео сам ти неко вријеме, али ти си мени одузео много више. Је л' знаш да је у овој истој ћелији прије двадесет година посљедњу ноћ провео Алија Алијагић, атентатор на тадашњег министра Драшковића?
- МИФКА: Брига ме за то. Иди, само иди! Ниси ни требао долазити, проклет био!

АДО КАБИЉО: Зло си, попе, живо зло! Зло си био, зло си и остао, али ако бациш поглед доле у двориште испод прозора, можда ћеш видјети како се у тами бјеласају вјешала. Можда те са њих сова дозива...

СПИРИДОН
МИФКА: *(Док се оћима сћражарима)*
Проклет био, проклет!

Крај сцене.

XXIV

Сцена у којој се оћисује како су Милки Фурћулиној судили иза раћа, као сараднику окућайћора и домаћих издајника.

Судница након раћа.

ТУЖИЛАЦ: И стога предлагем суду да се Милка Фурћулина осуди по закону што се, док јој је муж био у логору гдје је и убијен, она спанћала са усташким злочинцем Пањом Пузигаћом, конфидентом и убицом. Наш народ који је крварио док је она уживала такве зове курвом.

СУДИЈА / СУДАЦ: Опћужена, шта имате рећи у своју одбрану?

МИЛКА
ФУРћУЛИНА: Ја сам свога Фурћулу тражила и по Загребу, али га тамо нико није видио. Рекли су ми да је засигурно остао у Јасеновцу па сам ишла и тамо да га наћем, али кад сам дошла, никог живог није било, а насип пукао и вода све поплавила. Тамо гдје није вода, тамо горе ватре. Све је или изгорјело или поплављено, живе душе нема, мога Раде нема па нема. Посвуда само црне птице, вране и гаврани и неке још веће што кљуцају мрцине, месо које се распада. Газила сам блато до кољена, умало сам у Саву упала, нигдје никога, само ватра, вода и црне пћичурине што слијећу на стрвину. Мртви плутају, вода их носи и све смрди, воња до неба, земља се распада, гној из ње и смрад избија. Раде мога нема, нема... Ништа вам ја, добри ћуди, друго немам за рећи.

Свршећак драме.